

SENOSIOS KAUNO KNYGOS KELIAIS

ALVYDAS SURBLYS

Kauno apskrities viešoji biblioteka
K. Donelaičio g. 8, LT-44213 Kaunas, Lietuva
El. paštas: alvydas@kvb.lt

Nijolės Lietuvninkaitės monografija *Kauno senoji knyga: raiška ir plėtotė 1843–1918 metais* (Vilnius: Versus aureus, 2006) gali būti analizuojama įvairiais aspektais. Akademiška monografijos apžvalga (tiesa, ne knygotyriiniu, o Kauno istorijos aspektu) pateikta VDU mokslininko Remigijaus Civinsko (*Kauno istorijos metraštis*. T. 8. Kaunas, 2007, p. 331–336). Monografija, skirta ne tik akademinėi visuomenei, nusipelnė, kad į ją būtų pažvelgta tiesiog eilinio skaitytojo akimis. Jau knygos pavadinimas liudija, jog ji pretenduoja tapti kelrode žvaigžde beveik nieko nežinantiems apie senąją Kauno knygą. Nors autorė specialiai nesistengė įtikti populiarios lektūros skaitytojui, netgi atvirksčiai, daugiau orientavosi į išprususį skaitytoją, tačiau kiekvieną, paėmusį į rankas N. Lietuvninkaitės monografiją, patraukia jos iliustratyvumas, kalbos lengvumas (išskyrus kiekvieno skyrelio apibendrinimus, kurių galėjo ir nebūti, bei skyrelį „Poligrafijos atsiradimo priežastys ir raida“ (p. 54–79), kiek perkrautą statistikos).

Neabejotina, jog N. Lietuvninkaitė užpildė didelę spragą senosios Kauno knygos kultūros, kaip reiškinio ir kaip proceso, tyrinėjimuose. Autorė pratarmėje apsidraudė, kad nepretenduoja į bibliografinį išsamumą. Toks apsidraudimas neliudija kokių nors veikalo trūkumų. Juo autorė pasiteisina, jog galėjo praleisti koki nors faktą, galbūt reikšmingą mokslininkui, tyrinėjusiam vieną ar kitą senosios Kauno knygos raidos etapą ar aspektą, tačiau neesminį apžvalginei monografijai. Net ir akademinio požiūriu N. Lietuvninkaitės veikalas, apimantis 1843–1918 metų laikotarpį, vertintinas ir kaip apžvalginis.

Apžvelgus negausią Kauno knygos raidos istoriografiją, akivaizdu, jog toks veikalas buvo pribrendęs ir N. Lietuvninkaitė puikiai susidorojo ne tik su informacijos gausa (tokiam veikalui labai svarbu suderinti lakonišką informacijos pateikimą ir

įdomias smulkmenas, patraukiančias skaitytoją), bet ir su kai kurios medžiagos trūkumu (autorės liudijimais apie tai, ką pavyko surasti ir kas, deja, neišliko, visiškai galime pasitikėti). Jos teiginiai ne tik preciziškai argumentuoti, bet ir gausiai iliustruoti. Kai kurių leidinių ar dokumentų autorei teko gerokai paieškoti, tad norėtusi, kad ji nebūtų pasikuklinusi ir atskleistų ne tik mokslinių paieškų rezultatą, bet ir šiek tiek paties proceso. Tai būtų naudinga skaitytojams, besirengiantiems eiti autorės nurodytais senosios Kauno keliais.

Autorė pabrėžė, kad jos tyrinėjimo objektas buvo ne vien miesto knygos istorija (p. 11–12). N. Lietuvninkaitė bandė atskleisti Kauno knygos kultūros raidą visuomeninio, politinio, kultūrinio, socialinio gyvenimo kontekste, knygų leidybos aspektus susiedama su sunkiau apčiuopiamais knygų vartojimo aspektais. Toks objekto pasirinkimas sveikintinas, tačiau visą laiką pravartu sekti, jog knyga išliktų pagrindiniu tyrinėjimo objektu. Autorė, jau įvade trumpai aptarusi politines, socialines, ekonomines ir kultūrinės sąlygas, paveikusias knygos funkcionavimą Kaune 1843–1918 metais, prie tų sąlygų vis sugrįždavo kiekviename monografijos skyrelyje. Siekiant didesnio leidinio populiarumo, ko gero, vertėjo pasitenkinti laikotarpio apibendrinimais, pateiktais įvade ir pabaigoje, o knygos skyreliuose išdėstytos medžiagos apibendrinimų atsisakyti (išskyrus tuos, kurių natūraliai reikia aptariant konkrečius leidinius, leidėjus, knygų leidybos ir prekybos įstaigas, bibliotekas).

Knygos vertę didina autorės gausiai naudoti archyviniai šaltiniai (daugiausia iš Kauno apskrities archyvo), kurių dauguma skelbta pirmą kartą. Archyviniai dokumentai naudoti ne tik iliustracijai, bet ir autorės teiginių pagrindimui. Autorė susipažino ne tik su temos archyvine baze, įvairiais bibliografiniais leidiniais, kompiuteriniais interaktyviais katalogais, rašiusiųjų kai kuriais temais darbai, bet ir peržiūrėjo *de visu* nemažai leidinių Lietuvos bibliotekose, susipažino su šių bibliotekų rankraščių fondais. Autorės liudijimu, jos sudaryta 1274 bibliografinių įrašų įvairiakalbių Kauno knygų kartoteka (p. 24), turint omenyje negausią šio laikotarpio Kauno knygų leidybą, yra gana solidi.

Neabejotinas N. Lietuvninkaitės monografijos nuopelnas – žymiausių veikėjų, prisidėjusių prie Kauno knygos kultūros raidos, populiarių biografijų ir atvaizdų pateikimas. Pavyzdžiui, skyrelyje „Knygų leidybos ištakos ir organizavimas“ išsamiai pristatytas istorikas, kraštotyrininkas ir pedagogas Konstantinas Gukovskis (1857–1906), kituose skyreliuose pateikta informacijos apie spaustuvių, litografijų savininkus, žymesnius knygrišius, periodinių leidinių redaktorius, draudžiamos lietuviškos spaudos leidėjus ir platintojus, knygynų, knygų kioskų savininkus, gatvės knygų prekiautojus, bibliotekų, muziejų steigėjus, laikytojus, draugijų, susijusių su knygų leidyba ir pre-

kyba, veikėjus, bibliofilus, turėjusius dideles privačias bibliotekas. Atskirai pristatyti tautinio knygų verslo pionieriai – lietuviai knygų leidėjai, spaustuvininkai, platintojai, knygynų savininkai, periodinių leidinių redaktoriai.

Kitas neabejotinas autorės nuopelnas – naujų faktų atskleidimas ir pateikimas. N. Lietuvninkaitė surado naują, dokumentais pagrįstą, faktą, jog Kauno gubernijos atmintinės knygelės pradėtos leisti jau 1845 m. Tiesa, ir autorė prisipažįsta, jog kai kurių metų Kauno gubernijos atmintinių knygelių aptikti nepavyko, tarp jų ir pirmųjų laidų. Autorė taip pat pateikia kai kurių naujų faktų apie pirmąją lietuvišką knygą Kaune: duomenis, paneigiančius „Regulo dėl skarbavų žmonių ...“ K. Stravinskio autorystę, bei pristato nacionalinėje bibliografijoje nežinotą dar vieną antrosios knygelės laidos, pavadinimu „Parsiargieimas žmonims nuog choleros...“, variantą, saugomą Kauno apskrities archyve (p. 28–32). Pristatydama F. V. Vladorskio knygelę „Kauno teatro kronika“ (išleista 1860 m. M. Tipografo spaustuvėje lenkų kalba) autorė atkreipė dėmesį, jog knygelė paneigia istoriografijoje vyraujančią nuomonę, kad Kaune tuo metu vyko vien rusiški spektakliai, nes joje rašoma apie gastroliavusias lenkų teatro trupes (p. 33).

N. Lietuvninkaitės monografijoje pirmą kartą apžvelgta Kauno berniukų gimnazijos bibliotekos fondų raida (p. 123–125; vertinga informacija dabar veikiančiam mokyklos istorijos muziejėliui). Nors paveldėjo ne pačią turtingiausią Kražių jėzuitų kolegijos fondo dalį, Kauno berniukų gimnazijos biblioteka buvo didžiausia tarp kitų mokyklų. Bibliofilams vertinga pirmą kartą skelbiama informacija apie 1899 m. Kauno miesto muziejaus surengtos pirmos Kauno meno parodos eksponuotus leidinius, liudijančius to meto privačių bibliotekų turtus (p. 132; ir pati Kauno miesto muziejaus biblioteka, nors buvo negausi, bet pasižymėjo vertingais leidiniais).

Apie N. Lietuvninkaitės monografijos moksliskumą, naujumą būtų galima pateikti ir daugiau pavyzdžių, tačiau neužmirškime, jog į veikalą žvelgiamė iš skaitytojo pozicijų. Todėl tenka pasakyti, kad iš autorės atliktos Žemaičių kunigų seminarijos bibliotekos statistinės analizės (p. 125–126) nematyti, kur šiuo metu pasklidę šios bibliotekos knygos (jų yra ne tik KTU, bet ir KAVB bei kitose didžiosiose Lietuvos bibliotekose). Vargu ar buvo tikslinga, žvelgiant iš skaitytojo pozicijų, išsamiai apžvelgti Kauno pradinių mokyklų bibliotekas, nepasižymėjusias turtingais fondais (p. 127–130). Gal būtų užtekę tik jas suminėti. Tačiau tame pačiame skyrelyje „Bibliotekų kūrimo paskatos ir veikla“ (p. 119–174) randame ir teigiamą pavyzdį, kai autorės išsamus dėstymas ne tik netrukdo leidinio populiarumui, bet dar jį padidina.

Daugiausia dėmesio autorė skyrė visuomeninių ir privačių bibliotekų kategorijai priskirtai Kauno skaitymo draugijos viešajai bibliotekai. Informacijos išsamumu,

naujumu, visapusiška analize Kauno skaitymo mėgėjų draugijos bibliotekos veiklos apžvalga galėtų pretenduoti į atskirą leidinį (p. 141–159), tačiau ši apžvalga nepabosta. Ypač vertinga tai, kad autorė pristatė ir šios bibliotekos teminius rinkinius, atskirus turėtus leidinius (ne tik statistinę analizę). Be to, pateikta draugijos įstatai, jos bibliotekos katalogai, išsamiai apžvelgta draugijos šviečiamoji kultūrinė veikla, svarbi ir knygos raidai Kaune (tiesa, šios apžvalgos galėjo būti kiek mažiau).

Knygoje aptartos kitų draugijų bibliotekos (Kauno medicinos draugijos, Esperanto draugijos, Kauno vokiečių, žydų, lenkų draugijų bibliotekos) nepasižymi tokiu išsamumu, tačiau apžvalginiam leidiniui tiek informacijos visai pakanka. Iš miesto klubų bibliotekų pagrįstai išskirta Kauno kilmingųjų klubo biblioteka, o iš komercinių bibliotekų – pirmoji komercinė Henryko Jozefo Venckevičiaus lenkiškų knygų biblioteka–skaitykla ir Abelio Balošerio komercinė biblioteka, iš asmeninių bibliotekų – Jono Prekerio (Prekier), Motiejaus Valančiaus, Jevgenijaus Golyškino, Josifo Gidoni ir kt.

Pristatant Kauno miesto bibliotekas nauja tai, kad apžvelgta jų organizuoti viešieji skaitymai (p. 169–174). Skaitytojui, nedaug težinančiam apie knygų leidybos Kaune ištakas ir organizavimą, labai naudingos atitinkamame knygos skyrelyje itin gausiai pateiktos iliustracijos. Vien tik peržiūrėjus skenuotus knygų viršelius, dokumentų ištraukas bei šalia iliustracijų pateiktą informaciją, susidaro gana išsamus vaizdas apie to meto leidinius. Tiesa, gal būtų buvę tikslinga nurodyti visas bibliotekas, kuriose pavyko pateiktus leidinius rasti (nes nuoroda, jog leidinį galima rasti Kauno technologijos universiteto bibliotekoje, dar nereiškia, jog tą leidinį tik ten ir galima rasti). Knygoje labai nedaug korektūros klaidų, tačiau viena jų labai krinta į akis, nes sukeisti aprašymai prie iliustracijų leidinių apie Kauno miestą ir Šeduvos miestą (p. 44).

Eiliniam skaitytojui ypač vaizdus net 14 draugijų įstatų iliustracijų pateikimas (p. 46–48; be to, kai kurie pateikti įstatai gana reti). Taip pat esama mokyklų veiklos ataskaitų, vadovėlių, lietuvių kalbos tyrinėjimo knygelių pavyzdžių, Semiono Gorbachiko Kauno gubernijos pradinio liaudies švietimo apybraiža. Pagrįstai autorės išskirtas Nikolajaus Viktorovskio išleistas Kauno moksleivių kūrybos almanachas, autorės teigimu, vienintelis jaunimo literatūrai leidinys, priklausęs Kauno moksleivių plunksnai. Leidinio pavadinimą autorė kūrybiškai išvertė „Jaunieji daigai“ (p. 51). Gal kiek per kukliai pristatyti leidiniai apie Kauno stačiatikių soborą statybą ir įrengimą, apie Kauno miesto valdybos ir inžinieriaus E. O. Diupon kontraktą dėl arklinio tramvajaus įrengimo mieste, apie Kauno žemės ūkio parodą, vykusią 1865 m. (p. 52–53). Pavyzdžiui, leidinyje apie Kauno stačiatikių soborą pateiktos vienintelės

išlikusios šio soboro vidaus įrengimo iliustracijos. Būtų galima bent jau paminėti, kuo svarbūs Kauno miestui šie leidinukai, nors eiliniam skaitytojui daro įspūdį jau vien tai, kad yra jų iliustracijos (tai pasakytina ir apie kino teatro „Oaza“ leidinuką). Gal kiek per daug statistikos skyrelyje „Poligrafijos atsiradimo priežastys ir raida“, tačiau ji reikalinga, kad būtų galima išsivaizduoti, kokio pajėgumo spaustuvis tuo metu veikė, kas jose dirbo.

Visiems turėtų būti įdomi knygrišių darbo statistika bei knygrišio kvalifikacijos pažymėjimų pavyzdžiai (iliustracijos p. 61). Aprašyta ne tik sėkminga spaustuvių, litografijų veikla, bet ir kai kurie nepavykę bandymai gauti valdžios leidimą. Skyrelyje „Knygų skleidimo sąlygos ir formos“ skaitytojas visų pirma gali susipažinti su Kaune ėjusiais periodiniais leidiniais. Atkreipia dėmesį iliustracija p. 90, kuri rodo, jog 1910 m. jau buvo leidžiamas ir rusiškas humoro laikraštis „Kauno veidrodis“. Akcentuojamas ir 1860 m. atsiradęs pirmasis Kauno knygynas, priklausęs pirkliai Salomonui Gabrielevičiui (autorė pateikia ir namo, kuriame buvo šis knygynas, projektą iš Kauno apskrities archyvo fondų, p. 103). Šalia žinomų Juozapo Zavadskio (faktiškai priklausė Feliksui Zavadskiiui), Lozoriaus, Abraomo bei kitų Ptašekų, Jokūbo Osovskio, Abelio Balošerio, Kazimiero Rutsckio knygynų autorė apžvelgė ir nemažai mažiau žinomų.

Aptarusi rusų, lenkų, vokiečių ir žydų knygų kultūrą 1843–1918 m., autorė imasi lietuvių kultūrinio sąjūdžio išplėtos lietuviškos spaudos ir knygų leidybos bei prekybos, lietuvių draugijų ir asmeninių bibliotekų veiklos apžvalgos (p. 175–250), o monografiją baigia knygos padėtimi Kaune Pirmojo pasaulinio karo metais (p. 251–260). Lietuvių periodikos, knygų leidybos, prekybos ir bibliotekų išskyrimas leido autorei geriau atskleisti lietuvių kultūrinio, tautinio atgimimo sąjūdžio įtaką knygos kultūrai Kaune. Tuo parodyta ir tinkama pagarba lietuvių visuomenės veikėjams – knygų leidėjams, spaustuvininkams, knygynų ir bibliotekų savininkams, prisidėjusiems prie Lietuvos valstybės kultūrinių, tautinių pagrindų kūrimo (tik paskutiniame knygos skyrelyje aptartas Pirmojo pasaulinio karo laikotarpis šiek tiek sutrukdė panaudoti visą tą potencialą Lietuvos valstybės kūrimui).

Sveikintina, kad autorė, pagerbusi lietuviškos spaudos leidybos Kaune pionierius, jų nemitologizavo, neidealizavo. Pavyzdžiui, pirmosios Kaune lietuviškos spaustuvis įkūrėjas Saliamonas Banaitis pagrįstai pakritikuotas dėl prastos poligrafijos kokybės ir dėl privilegijuotų sąlygų jo spaustuvei sudarymo, neleidusio kitoms spaustuvis (galinčioms spausdinti kokybiškiau, tačiau vadovaujamos kitataučių), konkuruoti su S. Banaičio spaustuve (ypač tai pasakytina apie M. Sokolovskio ir A. Estrino spaustuve). Ir aptardama Šv. Kazimiero draugijos leidinius, spausdintus

išimtinai tik S. Banaičio spaustuvėje, N. Lietuvninkaitė nepabijėjo pažymėti, jog jiems trūko geros poligrafinės išvaizdos, kurios negalėjo užtikrinti S. Banaičio spaustuvė, neturėjusi naujos techninės įrangos ir šrifto. Šv. Kazimiero knygų leidimo ir platinimo draugijos leidybinei veiklai autorė skyrė itin daug dėmesio (p. 186–207), aptarė ne tik jų leistas knygas, bet ir periodinius leidinius („Nedėldienio skaitymą“, „Vienybė“, „Garni“), pateikė daug leidėjų ir draugijos veikėjų iliustracijų. Dar kiek išsamiau pristatyta lietuvių katalikų blaivybės draugijos leidybinė veikla. Kitų draugijų leidybinė veikla aptarta kukliau, tai lėmė ir jų kuklesnis indėlis.

Autorę reikėtų pagirti už koncentruotą, bet labai informatyvią Kauno knygynų ir privačių asmenų leidybinės veiklos apžvalgą (p. 212–216) ir Kauno lietuvių knygynų apžvalgą skyrelyje „Knygų prekyba“ (p. 219–231). Šiame skyrelyje aptartas ir Kazimiero Rutskio knygyno lietuviškų knygų asortimentas. Vargu ar tai buvo tikslinga, nes apie K. Rutskio knygyną jau buvo rašyta skyrelyje „Knygų skleidimo sąlygos ir formos“ (p. 115), ten tikslinga buvo dėti ir informaciją apie lietuviškų knygų asortimentą knygyne. Pagrįstai daugiausia dėmesio skirta pirmajam lietuviškam knygynui Kaune ir jo steigėjui Juozapui Naujaliui. Nepaliktas be dėmesio ir antrasis lietuviškas knygynas Kaune – Onos Vitkauskytės, tačiau pasitenkinta trumpa apžvalga (p. 224–225) tikriausiai dėl to, kad apie šį knygyną jau buvo išleidusi monografiją Aldona Zimmachaitė. Koncentruota apžvalga pateikta ir apie Antano Petronio knygyną (p. 226), Šv. Kazimieros draugijos knygyną (p. 228) ir apie kai kuriuos kitus.

Kaip tam tikrą Kauno ypatybę autorė išskėlė privačiomis pastangomis įkurta Lietuvių katalikų viešąją biblioteką (p. 233–237). Ne tik bibliotekos organizavimas, bet ir jos fondų papildymas rėmėsi privačia iniciatyva, dovanomis, be to, pasak autorės, ji buvo pažangiai tvarkoma Rusijos mokslų akademijos bibliotekos Sankt Peterburge pavyzdžiu. Skyrelyje apie bibliotekas autorė taip pat aprašo „Dainos“ draugijos veiklą (p. 240–243), nors apie šios draugijos biblioteką-skaityklą informacijos rado labai mažai. Gal ir vertėjo pateikti tik šią informaciją, nes apie pačią „Dainos“ draugiją, jos veiklą gana daug rašyta įvairioje literatūroje, jos nuopelnais lietuvių kultūrai netenka abejoti, todėl kažin ar tikslinga dar kartą juos priminti. Tas pat pasakytina ir apie Kauno lietuvių katalikų moterų draugiją. O štai rašydama apie „Saulės“ draugijos biblioteką, autorė apžvelgė ir kai kuriuos „Saulės“ draugijos veiklos momentus, nesusijusius su biblioteka, tačiau labai svarbius jos fondų formavimui (p. 244–248). Visa ši apžvalga neapkrauna nereikalingais faktais, vaizdžiai parodo „Saulės“ draugijos bibliotekos veikimo istorinį foną.

Iš asmeninių bibliotekų autorė išskiria ne tik daugeliui girdėtą Adomo Jakšto biblioteką, bet ir mažiau žinomą Šv. Kazimiero ir kitų draugijų veikėjo Anupro Vaitkevičiaus biblioteką, tačiau norėtųsi, kad būtų aprašyta ir daugiau to meto lietuvių asmeninių bibliotekų (suprantama, autorė pateikė tik ryškiausius jų pavyzdžius).

Trumpas skyrelis apie knygos padėtį Kauno mieste Pirmojo pasaulinio karo metais galėtų būti kaip įžanga pačiai N. Lietuvninkaitėi ar kitiems autoriams tęsiant 1918–1940 m. laikotarpio knygos kultūros Kaune tyrinėjimus.

Įteikta 2007 m. gegužės mėn.